

NARCÍS OLLER, VÍCTOR BALAGUER I “LA FEBRE D’OR”

RESUM

Possiblement els novel·listes realistes del XIX vingueren a substituir els historiadors romàntics, explicaven organitzadament i amablement allò que feia un cert grup social en un espai i durant un temps i utilitzaven personatges identificables amb aquesta finalitat. Les grans novel·les del segle XX han merescut i mereixen reiterades anàlisis amb la intenció de desxifrar-ne els codis més secrets. A “La Febre d’Or” intentarem identificar-los realment. Ho farem a partir de la novel·la mateixa i d’alguns documents contemporanis als fets novel·lats, els quals ajuden a explicar el perquè de l’argument de la novel·la i la seva possible relació amb Vilanova i la Geltrú.

ABSTRACT

Possibly, 19th century realist novelists actually replaced romantic historians: they explained what certain social groups did in a specific place and during a specific time, in an organised and kind way, and they used identifiable characters to this end. The great 20th century novels have deserved and still deserve repeated analysis aimed at unfolding their most secret codes. With La Febre d’or we will try and really identify them. We will do this on the basis of the actual novel and some documents that are contemporary to the related facts which help explain why the novel’s plot is the way it is and its possible bond with Vilanova i la Geltrú.

Cal considerar la història com un gènere narratiu que incorpora voluntat didàctica⁽¹⁾? Segurament sí i aleshores podrem partir de la base que el descobriment romàntic del ser històric aboca a tots els qui n’escriuen al mateix objectiu. Aleshores, l’únic que canvia amb el pas del temps són les estratègies. L’estilística. La història serveix per explicar-nos, individualment i col·lectivament amb un punt de partida que depèn de la intenció en l’arribada. Per als romàntics de final del XVIII i principi del XIX, explicar-se ells mateixos justificava cercar les arrels més llunyanes. Posteriorment, i amb el coneixement cert de la procedència particular i sobretot col·lectiva, calia explicar l’adaptació dels éssers a cada nova situació amb la il·lusió improbable d’aconseguir controlar la situació.

Així, doncs, possiblement els novel·listes realistes del XIX vingueren a substituir els historiadors romàntics, menystinguts per l’excés d’imaginació però imprescindibles quan volem reconstruir la mitologia recent i particular. Els novel·listes del XIX expliquen organitzadament i amablement allò que feia un cert grup social en un espai i durant un temps. Els novel·listes/historiadors utilitzaven personatges identificables amb aquesta finalitat. És la mateixa història però amb vehicles diferents. Els historiadors romàntics la creen a partir d’espais i territoris que posteriorment habitaran els novel·listes. Els historiadors “purs” primaran, en aquest moment, els documents sobre la narració. Des d’aquesta perspectiva, les novel·les poden convertir-se, efectivament,

en documents històrics. Cánovas defineix els personatges de les novel·les naturalistes com a *documentos humanos*. Els historiadors romàntics sovint fan compartir els fets reals amb personatges mitificats. Les novel·les realistes comparteixen els personatges ficticis amb els reals.

Les grans novel·les del segle XX han merescut i mereixen reiterades anàlisis amb la intenció de desxifrar-ne els codis més secrets. Probablement siguin Proust amb la *Recherche...* i sobretot Joyce amb *Ulisses* els qui han sofert una dissecció més meticulosa. Ells demostren com ningú que el fet domèstic o local més anodí pot permetre elaborar els moderns arquetips universals perdurables. Els personatges joycians estan perfectament identificats i fins i tot podem saber-ne el motiu que va dur a l'autor a triar companys d'estudis o familiars i col·locar-los en situacions, a vegades, més o menys compromeses. La polseguera aixecada a Dublín no fou menor. Per a la resta del món, les facècies que allí s'expliquen no són més que la virtuositat estilística d'un autor genial i incompès. El localisme més estricte es converteix en paradigma universal i la reconstrucció mental de Dublín és més senzilla de reconstruir. Vet aquí la genialitat dels grans artistes.

Dues novel·les del segle XIX, entre d'altres, que poden exemplificar el que vull dir són *La Regenta* i *La Febre d'Or*. Les situacions, els personatges presentats en la primera fan factible creure que els seus contemporanis asturians podien identificar-los. A *La Febre d'Or* intentarem identificar-los realment. Ho farem a partir de la novel·la mateixa i d'alguns documents contemporanis als fets novel·lats. Vull afegir en un apèndix final uns fragments de les cartes que l'escriptor de Valls va enviar a Víctor Balaguer i el parell de pàgines que aquell li va dedicar a *Memòries Literàries* perquè, malgrat trobar-se publicades i conegudes per a molts, mostren el substracte afectiu (l'arqueologia afectiva, diu un amic meu) que ajuda a explicar el perquè de l'argument de la novel·la i el perquè del lliurament dels principals manuscrits a Vilanova i la Geltrú. Amb la transcripció esmentada aprofito l'avinentsa per sumar dos homenatges amb motiu del centenari de la publicació de *Solitud* de Caterina Albert (Víctor Català), ja que Oller es decidí a escriure-les gràcies a la insistència de «la portentosa escriptora Víctor Català, orgull de les nostres lletres» tal com escriu a la dedicatòria que les encapçala i sobretot al setanta-cinquè aniversari de la mort de l'escriptor de Valls.

L'exposició no és en cap moment, ni molt menys pretén ser, un estudi crític del text d'Oller. Al contrari, es basa únicament en les anotacions preses durant una lectura més o menys atenta i que, sense menystenir els valors literaris de la novel·la, vol identificar uns referents reals per a la construcció d'una ficció que s'acabà convertint en l'imaginari d'un temps i i un espai determinat. Els diferents estudis sobre N. Oller⁽²⁾ ens confirmen clarament que el novel·lista va voler crear un univers propi i complet sobretot a partir d'alguns personatges, com Isabel de Galceran, i Rodon i Vilaniu per a *Vilaniu* i *La Febre d'Or*.

La Biblioteca Víctor Balaguer de Vilanova conserva els quatre manuscrits autògrafs de les quatre grans novel·les d'Oller: *La Bogeria*, *Vilaniu*, *La Febre d'Or* i *Pilar Prim*. Sorpren, en general, que Oller triés aquest lloc perquè es sobreentén que la relació entre els dos escriptors havia de ser, per força de l'estilística, si no enfrontada al mínim sí molt allunyada.

L'argument que jo mateixa he fet servir habitualment és que la magnitud de la institució balagueriana era prou llamenera com perquè escriptors i artistes la triessin per deixar-hi allò que

d'ells fos més emblemàtic. Amb Oller m'equivocava de ple, tal com intentaré demostrar més endavant. Un fet circumstancial que ara no ve a tomb va fer-me llegir de nou, després de gairebé trenta anys, *La Febre d'Or* i vaig trobar-me amb la sorpresa que, excepte per l'argument, m'acarava a una obra que podia interpretar de manera absolutament diferent. Així, doncs, crec oportú posar davant per davant Víctor Balaguer i Narcís Oller mitjançant *La Febre d'Or*.

"LA FEBRE D'OR" DE VILANOVA I LA GELTRÚ

He de reconèixer que la interpretació que intentaré fer a continuació es deu al fet de jugar amb un cert avantatge i disposar del que, col·loquialment, podríem dir-ne *informació privilegiada*. M'explicaré. Els molts anys dedicats a llegir i ordenar papers procedents de Víctor Balaguer i sobretot els estudis que recentment he dedicat a la Fundació que va deixar a Vilanova i la Geltrú⁽³⁾ m'han donat elements suficients per a interpretar la novel·la en clau vilanovina i sumar-me així al primer templeig que van fer Josep Ma. Domènech i Montserrat Martínez.⁽⁴⁾

Començarem pels protagonistes.

L'acció s'inicia a la Borsa amb les observacions de Rodon sobre el conjunt d'homes que allí es mou. Parlen català, «una que altra paraula castellana», «desmaiades frases d'americans» i vibraven alguns «mots francesos».⁽⁵⁾ L'entorn dels diners. Els *corros* són de les *catalanes* o de les *Frances*, és a dir, dues companyies de ferrocarrils enfrontades en aquell moment. Per allí entren i surten els referents econòmics de Barcelona: Evarist Arnús i Claudi López. Allò que du al cap Rodón es refereix a Vilaniu; per a nosaltres, a partir d'ara, Vilanova i la Geltrú. Rodon, cognom genuïnament vallenc, i Vilaniu, fins aleshores identificada en Valls, són transportats per Oller a un altre context que amplia l'univers que s'havia proposat crear. No hi ha cap contradicció, perquè Rodon és a *La Febre d'Or* «compatrici de Gil Foix» i de la Vilaniu de *La Febre d'Or* no se'ns donarà cap pista geogràfica. És a dir, que la realitat sobre la que treballa Narcís Oller té múltiples cares i interpretacions com correspon a l'elaboració d'espais literaris imaginaris i posteriorment mitificats.

Qui són els protagonistes de la novel·la? Rodon («acalorat progressista de Vilaniu») feia anys que intentava impulsar una línia fèrria a la seva ciutat però no aconseguia tirar-la endavant. Es decideix finalment de proposar-li a Gil Foix.

Arran de l'arribada del tren a Vilanova i la Geltrú al desembre de 1881, Josep Coroleu i Inglada, cronista de la ciutat, gendre d'un antic progressista amic de Balaguer, va escriure *Reseña de los festejos celebrados en Villanueva y Geltrú con motivo de la inauguración de los ferrocarriles directos de Madrid y Zaragoza á Barcelona en la sección de Barcelona á Villanueva*,⁽⁶⁾ on es relaciona força detalladament el llarguíssim procés de construcció de la línia de Vilanova. Allí se'ns diu que l'1 d'abril de 1860 Magí Grau intenta demostrar els avantatges de la línia Barcelona-Tarragona per la costa perquè es reduïa el trajecte en 15 km. Durant l'any 1861 van publicar-se dues memòries més per denunciar les dificultats que hi posava la companyia de l'interior. Caldrà deixar passar uns anys encara.

Al novembre de 1873 Cristòfol Raventós (J. Rodón) publica *Memoria descriptiva de un ferrocarril de Barcelona a Cubellas como parte integrante del ferrocarril directo de Tarragona a Barcelona*. L'oposició a aquest projecte no es féu esperar i, segons Coroleu, «Así estaban las cosas, cuando llegó a Villanueva uno de los más distinguidos hijos de la población [Francesc Gumà i Ferran], que por orden de los médicos acababa de regresar de Matanzas [...] [i, després de promoure altres projectes,] resolvió acometer la atrevida empresa cuya realización había sido por espacio de tantos años el sueño dorado de todos los villanoveses. Modestas fueron en un principio sus aspiraciones, pues ceñíanse a dotar de un *ferrocarril económico* que la enlazase con la capital del Principado». Malgrat tots els esforços que va caldre per portar-los a tramitació reglamentària, van tombar el projecte una vegada més. El 27 de novembre de 1876, quan es pensava que tothom havia oblidat aquella idea, Gumà va presentar-lo a parlamentaris i senadors catalans a Madrid. Menys de cinquanta dies després (el 13 de gener de 1877) «publicaba la Gaceta la Ley concediendo a D. Francisco Gumà y Ferran la solicitada autorización para construir *sin subvención ni auxilio del Estado* un ferrocarril de Valls a Villanueva y Barcelona».

Efectivament, Francesc Gumà i Ferran serà, en la base de Gil Foix, protagonista de *La Febre d'Or*, el cunyat del qual, a la novel·la, es diu Francesc i a qui es donarà la imatge patricial i protectora que Gumà va tenir a Vilanova. Val a dir que el riu que desemboca a tocar de Vilanova, a Cubelles, i que va servir per fer un embassament anys després, és el Foix amb la qual cosa aconsegueix reiterar la coincidència de les inicials del nom. El 1877 Gumà i Ferran presentarà la memòria preliminar de la línia Valls-Vilanova i Barcelona. La definitiva es signarà a l'Havana l'any següent. Els personatges Rodón i Gil Foix fan plans:

Però això no ens basta, senyor Rodon. Precisa... precisa, sobretot, interessar la comarca entera de Vilaniu: escalfar aquell país, escriure una memòria exposant les ventatges que el carril ha de reportar-li, fer gran propaganda, promoure una reunió magna a Vilaniu mateix, i, en un mot, fer tot l'humanament possible perquè tothom s'escuri la butxaca, perquè pobres i rics, petits i grans acudin a la subscripció, la cobreixin si pot ser. Vostè i jo hem de dar exemple, no sols abocant-hi una bona cabassada, sinó treballant els amics perquè ens imitin. (I, 82)

Segons la crònica de Coroleu la cosa va anar així:

No intentaremos describir el entusiasmo que suscitó en Villanueva cuando reunió a sus compatriotas ávidos de oírle y prodigarle sus aplausos y, mostrándoles la concesión, les manifestó que sólo pedía en pago de sus afanes la honra de encabezar la subscripción, contribuyendo á ella con la suma de cien mil duros.

Aún duraban los aplausos con que se había acogido esas palabras la numerosa y conmovida concurrencia que llenaba el Teatro Principal, cuando de nuevo resonaron las palmas y las aclamaciones al declarar D. Pablo Soler y Morell que suscribía igual cantidad. En medio de este entusiasmo suscribiéronse en pocas horas 3,124 acciones, que importaban la suma de 312,400 duros.⁽⁷⁾

Les dificultats principals venien en bona part pel grup promotor del ferrocarril a França que va intentar frenar el projecte de Gumà i Ferran en més d'una ocasió i que, com al protago-

nista, Gil Foix també va arruïnar-lo. Calia preparar una estratègia en la novel·la i en la realitat: «Per salvar-se d'oposicions perilloses, no hi havia com demanar-la a trossos, començant pel de Barcelona a Vilaniu, sense deixar entreveure res més» (I, 30). Així fou. El 31 de desembre de 1881 s'inaugurava el tram Barcelona-Vilanova i la Geltrú i el tram fins a Valls el 25 de gener de 1883.

La construcció no va ser fàcil i un cop iniciades les obres va caldre aturar-les en més d'una ocasió. Quan s'arribà a la muntanya de Montjuïc el capità general aturà les obres argumentant que es tractava de zona militar. El capítol XVI de la novel·la es dedica a la inauguració de l'Hipòdrom construït a tocar del cementiri de Montjuïc, la qual cosa molesta profundament a un dels personatges que hi assisteixen «Un senyor de bon regent, barceloní fins al moll dels ossos, contentíssim amb la brillantor que prometia la festa...». Aquella imatge

Era per a ell com una obsessió que li crispava els nervis i ofegava son esperit dins d'un mar de tristesa i angúnia. El mateix turó, aquell Montjuïc tan verdós i alegre del cantó de llevant, no era sinó un embaràs lleig que amagava la vista de la ciutat amb sa massa pedregosa i erma i son perfil de nau monstruosa encallada al peu del mar, la popa enclo-tada en l'arbreda, i el fort encastellat al cim de la desnivellada proa, amb sos murs esca-lonats, ses troneres, sa bandera, i son semàfor perfilant-se en la cortina violada del cel. Nervios com estava el bon senyor, l'ensorrament d'aquella popa li augmentava el neguit. Ell hauria volgut poder, de cop, alçapremar la muntanya i arruar-la mar endins, on no hagués de destorbar la vista, i li hagués, sobretot, amagat aquell cementiri impertinent. I l'home tornava a plànyer-se de l'elecció del lloc.

—Francament, no entenc com l'empresa no ha pensat... (I, 217)

Unes pàgines més endavant Gil Foix torna al cementiri per enterrar la sogra. I, sense poder-ho evitar, dalt d'aquella talaia, mostra als amics el projecte per a aquella plana que tenen als peus:

Però abans de marxar, seguit d'un gran nombre d'amics, s'enfilà cementiri amunt per ensenyar a sos oients, des d'aquella altura, el tros de platja i horta que li caldria comprar per instal·lar-hi l'arsenal en projecte.

Sa vista, encesa d'ambició, s'esplaiava per aquella immensa plana. I tot era moure's, i anar i venir, i assenyalar amb aquell bastó inquiet els grans rodals de terra que ja es veia seva, que adquiriria sens dubte. Sos acompanyants el seguien, l'escoltaven sense pesta-nyejar, com l'estat major d'un general que traça el pla de batalla. (I, 298)

Una altra vegada caldrà referir-nos a Coroleu i la seva *Reseña de los festejos...*:

Para formarse una idea de la penosísima impresión que debían causar estas dificultades al Gerente de la Sociedad y á sus compañeros de Junta, basta tener presente la febril activi-dad con que á la sazón se llevaban adelante las obras. Habíanse doblado las brigadas de trabajadores a fin de que ni un instante cesasen sus tareas, por manera que el sonar el toque de la trompeta para que dejaran sus herramientas los que todo el día las habían manejado, venían otros á reemplazarlos hasta el amanecer del día siguiente. Muchos de nuestros lectores recordaran todavía con cuanta curiosidad y admiración iba el gentío á

pasear al caer la tarde por la pintoresca carretera que se extiende al pié de Montjuich, hacia la desembocadura del Llobregat, para presenciar el hermoso espectáculo que ofrecía aquella abigarrada muchedumbre trabajando á favor de un sinnúmero de lámparas eléctricas, cuyos vivos destellos fingían cascadas de diamantes en las olas del mar y fantásticos espectros en las anfractuosidades de la montaña.

Sin ponderación, sin vanagloria ni jactancia de ningún género, pudo alabarse aquella temporada la Compañía de estar llamando la atención general de Barcelona. Aquella vertiginosa actividad que utilizaba para dar cima á la empresa todos los progresos de la ciencia, era un espectáculo que no podía menos de excitar la simpática curiosidad de una generación como la nuestra.

Els diners de Gil procedeixen d'un bon casament i amb la inversió dels diners de la dona en negocis americans i a la borsa. L'estratègia de casar-se amb dones riques i posteriorment invertir els diners de l'associació va ser molt sovintejada pels indians vilanovins, els quals van aconseguir crear *lobbys* locals amb vinculacions entre les famílies i, en alguns casos, relacionant-les a les potents Güell i López. Gil Foix, un cop presa la determinació, decideix que «Avui per avui no en tinc prou, amb els de casa: vull veure-us tots al meu costat, units i estimant-vos i pensant que jo desitjo ser el pare de tots» (I, 37). Bé, què diu Coroleu? «No creemos hacer más que cumplir con un deber de estricta justicia al recordar que Gumà se ha portado al dirigir tan grande empresa con el mismo celo, resolución y constancia que cuando ejercía su cargo de gerente de su casa de comercio en Matanzas, esto es, con la *diligencia de un padre de familia* extremadamente perspicaz y vigilante».⁽⁸⁾

El fet que els diners provenguin de les dones i lligat a la legislació catalana fa que algunes d'elles tinguin un paper econòmic més actiu. Aquest és el cas de Caterina, la dona de Gil Foix, a qui caldrà mentalitzar de la importància de tenir ambició i no deixar perdre les ocasions com ara la desamortització (I, 167). Per cert, la dona de Francesc Gumà i Ferran es deia Cristina.

El projecte que Gumà i Ferran (Gil Foix) va liderar necessitava molts diners i ell tot sol no els podia aportar. Així doncs, va haver de fer el mateix que feien totes les altres concessionàries de trens: crear un banc. Ens diu el narrador que se'n creaven per a «realitzar reformes o grans obres públiques» i ens explica (I, 71) quins són els de Gil Foix. En conjunt coincideixen amb els que es van produir a Vilanova durant el anys vuitanta en la majoria dels quals estava implicat Gumà i Ferran; cal comptar, a banda del tren, la remodelació i urbanització de la Rambla i els seus carrers adjacents, el port, jardins públics, els terrenys per a la Biblioteca Museu Balaguer, etc. El banc, per tant, tampoc va faltar al Vilaniu real i es deia *Banco de Villanueva* la memòria del qual es presentava el 1881 impresa per la Imprenta del Ferro-carril.

Les càbales de la banca explotaven la superstició del jugador amb admirable facilitat. Sense profunditzar el perquè, les multituds es regimentaven en diferents bàndols, tots fanàtics per llur bandera (que solia confondre's amb el capità), tots rivals, adversaris aferrissats ben sovint. [...] Hi havia una gran munió inscrita en les files de les Frances: per aquesta, tot altre paper era mullat. Els partidaris dels Nords abominaven les Frances i les altres companyies: per a ells no n'hi havia cap de tan sòlida com la del Nord. Igual guerra existia entre els bancs i altres establiments de crèdit. En naixien com bolets. N'hi havia un per cada vila important de Catalunya, fos o no fos necessari ni tan sols viable. N'hi havia, a

més a més, un per cada aventurer atrevit. Se'n creaven amb el pretext de realitzar reformes o grans obres públiques que no existien sinó en el magí dels projectistes. Molts cops l'única dificultat dels creadors consistia a trobar un nom amb què batejar la criatura. I esperonada així l'especulació, feia esmolar l'enginy fins a pescar idees noves, en llur majoria impossibles. [...] Començava el barceloní a condoldre's de l'estretor de la ciutat antiga, de la imperfecta urbanització de la nova, de l'aspecte vilatà i la deixadesa que regnaven per sos carrers, de la manca de comoditats modernes, grans monuments, squares i estàtues: la febrada de l'or congriava de seguida projectes per a transformar-ho tot. Els cossos populars i les autoritats rebien cada dia plans i més plans de productes nous, acompanyats de memòries, l'hipòcrita mòbil d'especulació dels quals es disfressava de patriotisme ardent, de previsor i paternal sol·licitud. (I, 70-71)

Una de les primeres accions posterior a l'arribada del tren va ser la realització, el 1882, de l'*Exposición Regional*, on, a més de mostrar-hi productes manufacturats i industrials per impulsar l'economia de la zona, hi havia una important exposició pictòrica que no era altra cosa que la seu provisional d'una part de les pintures de la futura Biblioteca Museu Balaguer, de la qual s'havia col·locat la primera pedra l'1 de gener d'aquell mateix any. Una possible visita que pot interpretar-se parodiada serà protagonitzada per Caterina i la seva filla Delfina (I, 210).

A la novel·la veiem com tothom creu en Gil Foix i com el seu èxit és tan gran que els convilatans l'obsequien amb una gran festa. L'arribada del tren el 1881 va generar a Vilanova i la Geltrú un seguit de festes i àpats exhuberants com molt bé ens explica Josep Coroleu a *Reseña...* La d'Oller té lloc al Casino Artesano, entitat real aleshores, i una de les moltes societats nascudes a Vilanova a mig segle XIX de la qual Víctor Balaguer va ser president d'honor i on sovintejaven els amics de Gumà i Ferran. Narcís Oller especifica, a la novel·la, que era la casa dels Galceran. A la Vilanova i la Geltrú contemporània de l'arribada del tren els germans Galceran metge i farmacèutic respectivament, compartien amb d'altres el cercle més proper a Víctor Balaguer i a Gumà i Ferran. Als baixos d'aquella casa hi hagué el cafè de *La Unión*, on es feien balls. L'autor, de les dues entitats, en fa una de sola.

La festa que apareix a la novel·la sintetitza en un sol moment els diferents espectacles i vetllades que es succeïren a la Vilanova per celebrar l'esdeveniment. Aturem-nos un moment per comparar, per aquesta qüestió, els textos d'Oller i Coroleu:

... en Jordi volia detalls de les festes, de l'entusiasme de Vilaniu, d'en Rodon, de les dones, del ball; i en Foix, [...] parlà pels colzes. "Sa entrada havia estat triomfal, millor encara de com la pintaven els diaris. La reunió en la sumptuosa sala de casa els Galceran (llavors Casino Artesà), nombrosíssima, calorosíssima, més gran i més entusiasta de com la referia la premsa. [...] I explicà també són discurs del banquet, una oda pindàrica als ferrocarrils, al progrés modern, al sentiment de pàtria (I, 291-92).

A la festa que Gil Foix explica a la novel·la assisteixen, entre d'altres, en Panxito, nom familiar amb el qual es coneixia un hisendat anomenat Francesc Ferrer i que formava part també de la Junta de la Biblioteca Museu Balaguer. Durant el dinar es llegeix «una oda pindàrica al ferrocarrils». És ben cert.

Segons la memòria del *Certamen literario de Villanueva y Geltrú celebrado con motivo de los festejos con que se solemnizó en esta villa la inauguración de los ferrocarriles directos de Madrid y Zaragoza a Barcelona en la sección comprendida entre esta capital y Villanueva*,⁽⁹⁾ es pot llegir que «El premio ofrecido por D. Francisco Gumà y Ferrán se adjudicó a D. Vicente Piera y Tosseti, de Gerona, por su oda *Al Ferrocarril* que leyó con general aplauso el reverendo P. don Eduardo Llanas». Però Melcior de Palau, que havia rebut el premi concedit pel Centro Artesano (no s'ha de confondre amb el Casino) per una memòria, va llegir al final de l'acte la seva oda *Al Ferrocarril*. Es llegí un text dedicat al progrés (*Memoria sobre las ventajas de los ferrocarriles*) i Víctor Balaguer acabà amb un abrandat discurs patriòtic.

Les referències a aspectes artístics provinents de Francesc coincideixen plenament amb els pintors que van tenir obra exposada al museu balaguerià: Modest Urgell, Camarassa i fins i tot el pianista Vidiella va ser l'encarregat de tocar en les festes d'inauguració de la biblioteca-museu anys després.

Gosem aventurar que el fet que Oller faci abandonar el seminari a Gil Foix per dedicar-se als negocis prové del discurs de Gumà en el dinar del dia 30 de desembre a Vilanova i la Geltrú i que Coroleu recull a *La Reseña*. «Yo no he podido seguir como el Sr. Ferrer y Vidal las huellas de mi padre, mi suerte me llevó a la isla de Cuba, y allí perdí el hábito de la industria, no me gustaban los hilos, en este mundo hay inteligencias para todo, cada uno sigue su camino, y el mío me apartaba de la industria fabril [...] porque los villanoveses, mis paisanos, fueron los primeros que perdieron en mí la fe; pero después á los que quedaron he tenido el gusto de doblarle en cinco años el capital».

Els altres personatges. Les noies "cosmopolites" es diuen Llopis, nom molt freqüent a Sitges i vinculat, també, als negocis dels indians progressistes de la zona. Una d'elles es diu Emília, nom que coincideix amb el d'una filla d'Antoni Samà i que va ser la padrina de la col·locació de la primera pedra de la Biblioteca-Museu. Arran d'això, Balaguer anomenava el seu jardí, *parque Emilia*. L'entorn dels Foix s'enriqueix i, com els Giró, en fa ostentació, quan conviden mig Barcelona a la inauguració de la seva casa. Giró és un nom genuïnament vilanoví que actualment fa negocis a Cuba (Gin i Rom Giró). El porter de les noves oficines de Gil Foix es diu Quim «de nom de fonts, però ja no sé tan bé si son nom de casa era Fabra, Fabre, Fabrè, Fabrès o Febrès» (I, 67). A la Biblioteca-Museu Balaguer col·laborà molt activament els anys noranta (quan Oller escriu la novel·la) el membre de la Junta de patronat Josep Fabrè i Oliver.

Eladi, el soci de Foix, per a expandir el negoci, «marxaria uns dies a París i a Madrid per posar-se en relació amb els banquers necessaris. El corresponsal a París seria en Pi, un jove molt eixerit». (I, 46) Més endavant, i ara amb Foix a la capital francesa, tornem a trobar Pi en companyia d'un tal Souler «contratista de ferrocarrils» i «fill o nét d'un Soler tan català com el mateix Foix» (II, 61). Possiblement es refereixi al vilanoví Pere Pi Maranges, un dels fundadors del Banc de Vilanova i membre del Consell d'Administració, casat amb Getrudis Soler.

Foix s'encaterina de la Mimi, «ex-bolera del Liceu», que li presentà Tomàs Llassada. Sabem que Gumà i Ferran tenia un cosí dit Llanza que residí a Matanzas amb el nostre protagonista i que va participar en projectes urbanístics en terrenys propers a la Rambla Principal vilanovina.

Ja en plena crisi matrimonial, Foix proposa a la família de fer un viatge de vacances. Fa diferents suggeriments i un d'ells és anar a prendre banys de mar al Cantàbric. «Allò us agradarà molt. Hi trobareu la mar de coneguts: els Giró, els Puig, els Llovera, les Llopis...» (II, 34). Tots ells corresponen a noms *de tota la vida* de Vilanova i la Geltrú i Sitges, com ja hem vist.

El germà de Gil Foix, Bernat, inventor impenitent, desencisat de la riquesa obtinguda mitjançant l'especulació, abandona son germà i marxa a París, des d'on escriu algunes cartes a Francesc, el pintor, germà de Caterina. En una d'elles, la del 7 de novembre de 1881, explica emocionat que ha descobert el «fenòmeno elèctric». «Ras i curt: que allò és una màquina electroestàtica de gran força productora, i que si trobo, com crec haver trobat ja, la manera de poder-la utilitzar com a generadora potent d'electricitat dinàmica, ja em tens home» (II, 89). Bé, doncs, el 1881 Francesc Gumà i Ferran va fer construir un parc-jardí romàntic davant les escoles Pies (patrocinades per Salvador Samà) per evitar-ne possibles construccions. El dia de la inauguració s'utilitzà una gran novetat: l'electricitat. Hi instal·laren arcs voltaics per tot el parc.

Fins i tot, una mica amagat, hi apareix l'arquitecte Jeroni Granell, responsable de l'edifici de la Biblioteca-Museu Balaguer. Es tracta simplement d'una picada d'ull que passa gairebé desaparebuda. En l'escena de la reunió del nou consell de la fallida empresa de Foix intervé en «Jeroni, el graner» (II, 152).

Hi ha, per acabar, un personatge secundari, Montfar, que intenta significar la poca importància que es donava en aquell moment a l'esforç intel·lectual dels predecessors i que hauríem d'identificar amb Víctor Balaguer, a qui Oller estima com mostren les cartes que va escriure-li i les pàgines que li dedica en les *Memòries Literàries*. A la novel·la, durant l'acte de compra de la seva casa per part de Gil Foix, amb la intenció de regalar-la després a la sogra, se'l descriu així: «...historiador digníssim, escriptor consciencios, que, darrere de les investigacions històriques i de ses publicacions mal venudes, lluny d'avençar un ral, havia de vendre per pagar deutes i menjar-se els residus...» i més endavant «Tots coneixien de nom en Foix: ningú l'autor de la millor història del regne d'Aragó, obra de tota una vida consagrada a l'estudi i al treball» (I, 234, 235).

Aquest personatge i sobretot la imatge que se'ns acaba de donar ens enllaça directament amb la segona part de la novel·la: *La Devallada*. Quan durant els anys noranta Narcís Oller escriu aquesta història, la fundació balagueriana passava una de les pitjors crisis polítiques i econòmiques de la seva història. A Balaguer, d'entre els col·laboradors de la Junta de Patronat, li havien sortit contrincants polítics passats al grup conservador, la qual cosa, combinada amb les terribles dificultats econòmiques que patia la institució, abocarà al fundador a renunciar a la presidència, a gastar les reserves econòmiques que li quedaven i haver d'escriure desafortunadament (sense gaire èxit, ja) per mirar de tancar tots els forats que s'anaven obrint i que el van dur, literalment, a la ruïna.

El capítol IX de la segona part reproduïx moltes de les situacions en les quals s'hagueren de moure els partidaris i els enemics de Víctor Balaguer. No hi havia diners a la caixa per pagar les nòmines dels treballadors, no es rebien els ajuts oficials, els membres de la Junta de Patronat s'havien dividit entre els partidaris del fundador i els que donaven suport al conservador Josep

Ferrer-Soler, fill de Josep Ferrer Vidal, a qui Balaguer li havia fet confiança. En síntesi, la situació venia a ser com aquesta:

Convinguts, doncs —Digué en Foix, vençuts alguns repèls d'amor propi i admirant una vegada més el lluc de son cosí—. Això no em costa res, no em perjudica gens, i quedem bé tots dos, deixant els contraris reduïts a quatre il·lusos. Tens raó. En Peret Galceran, de senador, no ho pot ser; el ministre té el convenciment que la majoria del partit, com a accionista que és de la companyia, me l'enduc jo; està fins enfadat que aquell noi hagi entrat en un contuberni tan monstruós com és la coalició i que, desatenent les advertències del jefe del partit, no s'hagi retirat en obsequi de la disciplina i a la unió que cal (II, 95).

La sensació que fa, quant a recollida d'informació per part de Narcís Oller, per a aquesta segona part és que va obtenir-la de converses directes amb Víctor Balaguer i alguns dels seus col·laboradors més propers. La situació real era extraordinàriament complexa i es produïren situacions d'extrema gravetat que deixaren seqüeles fins i tot després de la mort de don Víctor. Els pitjors moments corresponen als anys 1890-1894 aproximadament, just durant la publicació de *La Febre d'Or*. Segurament, Oller, sense més informacions que les orals, hagué de fondre tot aquell embolic. Possiblement per això es fa molt més difícil identificar clarament uns i altres. Les tipologies dels protagonistes dels fets reals que fosos en múltiples personatges. La situació correspon fidelment a l'essència de la que es vivia a Vilanova i la Geltrú. Per aquest motiu crec molt aclaridores la correspondència d'Oller adreçada a Balaguer i conservada a la Biblioteca, de la qual reproduiré alguns fragments i molt especialment les pàgines que l'autor va dedicar-li a *Memòries Literàries*. Per això i, sobretot, perquè crec que poden ajudar a entendre una mica més la relació de Víctor Balaguer amb els seus contemporanis i el paper central que durant força anys va tenir-hi, reproduïxo fragments de les cartes i *Memòries*... esmentades.⁽¹⁰⁾

Les cartes:

Si supiera Vd. cuanto admiro al autor de las Poesías Catalanas y de las Nuevas Tragedias, por citar otras obras de Vd., comprenderia hasta qué punto me considero honrado con la dedicatoria autógrafa que ha puesto Vd. en la primera página de este libro. Era yo un muchacho que declamaba con fogoso entusiasmo las poesias de Vd. y á ellas debo el amor que siento por la lengua que me enseñó mi santa madre á pronunciar, por esa querida lengua tan ultrajada y vilipendiada por la ignorancia y la preocupación política que todo lo invade en nuestros dias. Recuerdo que el 67 ó 68 veía a Vd. en "La Azuzena" (así me parece se llamaba la librería y biblioteca pública que editaba La Montaña de Montserrat), y no puedo olvidar que miraba a Vd. tembloroso de admiración y respeto. Hoy no tiemblo porque soy hombre; pero siento todavía aquel respeto y la admiración misma que sentia entonces hácia el poeta que encendió mi imaginación, hácia el historiador que me descubrió la poesia y la grandeza de nuestro pasado y que me enseñó con ello a amar á mi patria. Los años y ese amor, que no mis propios méritos literarios, nos han acercado hasta el punto de que el gran poeta que no reparaba entonces en el aturdido rapaz, no desdeñe de enviarme hoy un tomo con dedicatoria de su puño y letra. Los años y el amor patrio que nos es común han engendrado pues una amistad de que es hoy muestra ese libro. Asi lo recibo yo con singular ternura y prometo guardarlo entre los que más quiero. (Barcelona, 2.VI.1885)

[...] *Ahí va el tomo primero de La Febre d'Or. Léalo Vd. con toda la benevolencia que el necesita y que tan a mano tiene Vd. para juzgar a sus amigos. Luego que aparezca el tomo II, último de la primera parte de la obra, lo pondré a la disposición de Vd. con el original que le prometí para su hermosa biblioteca [...]* (Barcelona, 3.I.1891)

[...] *Como veo que Vd. me quiere le confiaré sotto voce que la obra [La Febre d'Or] se vende mucho y muy aprisa. No lo atribuyo á mis méritos literarios, que pocos ha de tener como obra mía, sinó al interés que despierta el asunto,⁽¹¹⁾ y ello me hace esperar que cuanto más se propague esta novela más se venderá.*

Venga pronto la edición de Los Pirineus. [...] Créame Vd. amigo poeta: deje Vd. la política y vuelva Vd. al antiguo redil. (Barcelona, 11.III.1891)

[...] *Agradezco tambien muchísimo el ejemplar de su hermosa conferencia acerca del descubrimiento de América y la parte que [en] ella tomaron Castilla y Aragón, que Vd. ha tenido la fineza de mandarme; y no agradezco menos profundamente la invitación á colaborar en la revista Pro Patria que está Vd. preparando. Lo poco que llevo escrito queda desde luego á la disposición de Vd. y lo que yo pueda hacer Vd. me lo dirá.*

Veo con orgullo y alegría que renace Vd. para las letras y ruego á Dios que le conserve á Vd. muchos años tanta fuerza y entusiasmos tan nobles. (5.X.1892)

Les Memòries Literàries

La primera volta que el vaig veure seria a últims del 67 o a les primeries del 68, quan jo, estudiant, encara, novell a Barcelona, aprofitava algunes hores vagatives a la biblioteca popular que explotava no sé quin llibreter, a l'entresol d'una botiga de la Rambla dels Estudis [...]. Era aital biblioteca, tot ensems, sala de pas del niu on tenia la redacció de *La Montaña de Montserrat* aquell popular propulsor de la nostra gènera; aquell que, amb les seves fogoses poesies patriòtiques, i la seva novel·lesca i suggestiva *Historia de Catalunya*, fou qui més sabé encendre'ns, als joves d'aleshores, l'admiració pels nostres grans prohoms dels temps passats i aquell sentiment de pàtria catalana que l'escarment cruelíssim del primer Borbó havia aconseguit, si no apagar del tot, mantenir almenys estamordit encara en l'esperit dels nostres pares.

Érem a manta els jovenets que allí ens trobàvem, i com que, gràcies a Déu, no teníem els de llavors la ridícula fatuïtat dels que, avui, batejant-se ells mateixos de noucentistes, reneguen inútilment l'obra intel·lectual de llurs predecessors immediats, no puc ponderar a vostè la devoció amb la qual contemplàvem el mestre i patrici per nosaltres inexpressable, quan el vèiem travessar per allí. Els que no s'aixecaven del tot per fer-li major acatament, almenys redreçaven el tors, ajupien el cap i restaven després com els altres, embadalits, amb l'esguard fit a la mampara que ens separava del nostre semidéu. Amb quin encongiment d'idòlatres, amiga meva, *sentíem* la proximitat d'aquell gran home!... Quin efecte el que ens causava sempre sa noble testa, de front serè i franc esguard, tan bellament coronada d'ondulosa i fina cabellera, que ell havia inclinat al seu torn per correspondre a la nostra salutació! Els principis patriòtics i liberals que proclamava a la seva revista, que cantava en les seves clamoroses poesies, que sostenia amb tant de foc en totes les seves polèmiques orals i escrites, ens tenien encisats i eren la llavor més fecunda que poc temps després havia de florir a l'ànima catalana de tot aquell jovent, fos la que fos la tombada que el gran agitador arribés a fer a les seves velleses.

Molt pocs anys després, el 71 o 72, vaig parlar amb ell. Fou a Tarragona, a casa del comte de Rius, un vespre en el qual aquest pròcer donà una vetllada literària en honor d'aquell i d'En Zorrilla, a la qual fórem invitats a prendre part l'Yxart i jo, a més del dramaturg tarragoní Pere Anton Torres, i, no sé com, també una poetessa forastera, bastant neuleta per cert, que es deia Amalia Domingo i que, si no estic transcordat, acabà, anys després, pontificant d'espíritista, en un racó molt amagat de Gràcia. Però jo encara no havia fet professió catalanista, ni figurava tampoc en el món literari. En Balaguer podia, doncs, deixar molt bé de fixar-se en mi con ho féu en Zorrilla; encara amb més raó. No, les meves relacions personals amb don Víctor (nom amb el qual més comuntment s'apel·lava aquí Balaguer) daten més aviat de la visita que vaig fer-li a Madrid l'any 81, publicats ja els meus *Croquis* i canviades ja amb motiu d'ells algunes lletres entre ambdós.

De llavors ençà la nostra amistat fou sempre oberta, franca, constant; ens regalàvem mutuament les obres que publicàvem, ens veiérem algunes vegades a Madrid, a la Cerdanya, a Barcelona, a Vilanova i més d'una vaig tenir fins i tot l'honor d'ocupar un lloc a la seva taula. Sempre em tractà amb la franquesa d'un veritable company, sense fer-me sentir ni un sol moment la superioritat dels seus anys ni de la jerarquia social a la qual l'havia enlaira la política.

Per una nota que en guardo, sé que el darrer cop que el vaig veure fou el 15 de desembre del 1900, a Madrid, en els baixos de la casa que aleshores ell habitava al carrer de la Salud. Quina impressió més trista! La claror que, filtrant-se pels dos balcons oberts a un escarransit jardí, il·luminava aquella ampla peça era escasíssima, reflex esblaimat d'un crepuscle d'hivern boirós i a més opac. A la part més obscura d'ella, això és, entre els dos balcons, flamejava la llenya d'un escalfapanxes, i, a la seva voreta, d'esquena al foc, tot caigut, materialment aclaparat al fons d'una ampla butaca anglesa, vaig trobar el mestre. Amb el desig d'abraçar-me, amb prou feines aconseguí el pobre home aixecar-se, apuntalant-se amb una mà a la poltrona, i amb l'altra a la taula que tenia al davant amb uns diaris esparsos i un llibre que m'era desconegut: *Voyages de Victor Hugo*. Així a contraclaror, com se m'oferia la neulida figura d'aquell home abans tan animós, enterc i fort, sense veure-li encara la blancor exsangüe de la cara ni haver pogut notar, de moment, la ronquera carvernosa de la seva veu i el xiscladís panteix del seu pit, que aviat va dur-me tanta pena...! Quina sorpresa més dolorosa no em causà, ja de cop, aquella decrepitud inesperada!... Enfonsat de caixa, i amb cantelludes espatlles amunt bo i tapant-li les orelles, el tors tot corbat i buit, perdent-se-li balder dintre del folgat paltó, apareixia molt més petit i molt més prim del que abans era. Fins la seva testa, aquella testa lleonina de bard d'altres temps que s'havia apel·lat ell mateix "Trobador de Montserrat", havia perdut ja una tan gran quantitat dels seus rulls abundants, que pareixia també un altre. En Balaguer ja no era ell; s'estava fonent de pressa. Tot el seu neuliment general era terrible presagi d'una mort propera; de la mort que, en efecte, arribà ben tost.

A mitjan gener següent, quan tot just feia un mes que jo l'havia vist, venia la trista nota del temut desenllaç, i l'endemà a la tarda, me n'anava amb el meu fill Joan a Vilanova, on havia d'arribar el cadàver, per assistir al seu enterrament.

Quina alta impressió més trista! Els catalanistes que hi assistírem ens podíem comptar amb els dits, i, encara més en qualitat d'aïtals, pot dir-se que ens hi trobàvem com a fidels amics particulars del mort! La glòria del poeta i del polític catalanista s'havia anat extingint arreu de Catalunya, com la seva existència a Madrid. La major part dels seus primitius companys d'aquí

l'havien ja premort. L'ardència de les seves primeres poesies, ja de si més eloqüents i efectistes que inspirades, un cop atenuada amb les porugues notes que duen en la segona edició, no es comunicava ja a ningú. Tota l'exaltació patriòtica que apareixia en elles, en els discursos i articles del Balaguer dels primers temps, havia estat motejada de focs d'encenalls, criticada de freda i anticalana la seva actualització contemporitzadora amb la política de l'Estat. El seu darrer discurs de president dels Jocs Florals de Saragossa acabà de desenganyar els seus més indulgents prosèlits. La decepció ja prou pronunciada fou aleshores absoluta. Ningú no podia perdonar el vell Messies del catalanisme que, quan els seus antics deixebles eren perseguits, sortís ell cohonestant, més o menys palesament, la persecució, fent caloroses protestes que ningú no li demanava i renegant l'obra de la seva juvenesa. Si així havia aconseguit captar-se l'apartament ja absolut de la generació que anteriorment tant l'havia idolatrat i aplaudit, consideri, doncs, amiga meva, l'indeferenisme amb què devia mirar-lo la subsegüent —la que, sobre haver begut en altres fonts, no havia ni passat l'enlluernament que nosaltres a primera hora, ni menys pogut aprendre a estimar particularment aquell home per la bondat innegable del seu geni i l'encisadora amabilitat del seu tracte personal—, i comprendrà únicament el caràcter especial que hagué de revestir el seguici de les seves despulles a Vilanova: el de l'amistat gairebé íntima, engrandida i coronada per l'agraïment públic de la ciutat a la qual el difunt havia consagrat fervent amor, invertint tots els seus cabals en la sumptuosa Biblioteca-Museu amb què la dotà i confiant-li, a darrera hora, la custòdia de les pròpies cendres!

Fins el temps ajudà a la tristor de l'acte. Quan a l'estació de la línia fèrria es posà la comitiva en marxa, ploviscava i era ja gairebé fosc. Les llunyanes campanes sanglotaven i, a l'ombra tenebrosa dels negres paraigües regalimants, la fúnebre processó anà desfilant silent per l'estret call que li obria la gentada apostada per aquells carrers, on, només de lluny en lluny, brillava algun fanal. Desembocàrem per fi a camp obert. El camí sinuós que menava al fossar de Vilanova aparegué constel·lat de torxes de vent i, a la seva fulgurant resplendor, anà avançant, encara més silenciosa, l'enfredorida comitiva fins al portal del lloc sagrat. A la nostra entrada, grans ràfegues de claror inquieta anguilejaren per l'amarada blancor dels màrbrics panteons; flamejaren fosforescents al llarg dels espigats xiprers; encengueren les mústegues roses de tot l'any que engarlabaven llurs soques; els clergues resaren el respons; grinyolà esgarrifosament la caixa en ésser enforada al costat de l'esposa del difunt i... muts encara, i amb desordenat trepig, abandonàrem els vius, a la custòdia de la santa fe dels uns i de la temor supersticiosa d'altres, el buit estoig de l'ànima de l'il·lustre català, guiats només per la tènue celístia⁽¹²⁾ que resplendia en els tolls. I aquí sí que escau la repetició del tan rebregat *sic transit gloria mundi*.

NOTES

- (1) Dec el punt de partida d'aquesta reflexió a l'historiador i professor de la UAB, Enric Ucelay da Cal.
- (2) Margarida ARITZETA; "Vilaniu, mite i realitat en la novel·la d'Oller", dins Actes del Col·loqui sobre Josep Yxart i el seu temps. Tarragona, Diputació de Tarragona, 2000, p. 281-285; Rosa CABRÉ; Carola DURAN, epíleg, *La Barcelona de Narcís Oller. Realitat i somni de la ciutat*, Tarragona, Cossetània Edicions, 2004 (Col·lecció Antines; 6).
- (3) *La Biblioteca-Museu Balaguer de Vilanova i la Geltrú: projecte nacional català*, Barcelona, PAM (en curs de publicació).
- (4) "Francesc Gumà i Ferran, un personatge per a una novel·la: «La Febre d'Or» de Narcís Oller", a *Quaderns de Vilaniu*, núm. 21, 1987.

- (5) N. OLLER. *La Febre d'Or*, Barcelona, Ed. 62, 1980 (MOLC; 48, 49), p. 22.
- (6) Imprès a Vilanova i la Geltrú, per la impremta del Ferrocarril de J. Antoni Milà el 1882.
- (7) COROLEU. *Op. cit.*, p. 10.
- (8) P. 10. La cursiva és meva.
- (9) Vilanova i la Geltrú, Imprenta del Ferrocarril. J. A. Milà, 1882, p. IV i 65-73 i 113-119.
- (10) Enrique MIRALLES. *Cartas a Víctor Balaguer*, Barcelona, Puvill Libros S.A. 1995, p. 370-378; Narcís OLLER, *Memòries Literàries. Història dels meus llibres*, Barcelona, Aedos, 1962, p. 25-27. Hi ha altres llocs de les *Memòries...* on es refereix a Balaguer, alguna d'elles l'il·lustre polític no hi queda gaire ben parat, però Oller tot seguit afegeix un comentari final que no desmenteix el que diuen les pàgines reproduïdes.
- (11) La cursiva és meva.
- (12) Pot interpretar-se amb aquesta paraula un amagat i petit homenatge al difunt perquè, per a Balaguer, *celístia* és una de les paraules més boniques del català i per això treballà fins aconseguir que formés part del *Diccionario de la Lengua de la Real Academia Española*.